

**Συγκριτική μελέτη
της θεωρίας των λεκτικών πράξεων του J. L. Austin
και της συνομιλιακής ανάλυσης του H. P. Grice**

Γρηγόρογλου Μυρτώ 220028

Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ

Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ζητήματα Φιλοσοφίας της Γλώσσας

Εαρινό εξάμηνο 2005

1. Εισαγωγή

Στη μελέτη αυτή θα ασχοληθώ με τη θεωρία των λεκτικών πράξεων και την ανάλυση της συνομιλίας. Η θεωρία των λεκτικών πράξεων προτάθηκε αρχικά από το φιλόσοφο της Οξφόρδης John Langshaw Austin σε άρθρα του, αλλά κυρίως στη σειρά διαλέξεων William James, που έδωσε στο Χάρβαρντ το 1955 και εκδόθηκαν με τίτλο *How to Do Things with Words*. Η ανάλυση της συνομιλίας παρουσιάστηκε από το φιλόσοφο Herbert Paul Grice στις διαλέξεις που έδωσε και αυτός στο Χάρβαρντ το 1967 με τίτλο *Logic and Conversation*.

Στόχος της ανάλυσης είναι να εντοπίσουμε σημεία επαφής ανάμεσα στις δύο αυτές θεωρίες. Αρχικά θα εξετάσουμε το φαινόμενο του υπαινιγμού, όπως το αντιλαμβάνεται ο Austin, εντάσσοντάς το σε μια συγκεκριμένη γενικότερη χρήση της γλώσσας που ονομάζει «παρασιτική».

Η ανάλυση των υπαινιγμών θα διευκολύνει τη σύγκριση με τη θεωρία του Grice για τη συνομιλιακή υπονόηση, με την οποία ασχολούμαστε στη συνέχεια.

Τέλος, θα αναφερθούμε στις έμμεσες λεκτικές πράξεις για να αποδείξουμε ότι οι θεωρίες του Austin και του Grice μπορούν να συνδυαστούν, προσφέροντας μια ολοκληρωμένη μεθοδολογία για την ανάλυση της ανθρώπινης επικοινωνίας.

2. Η ανάλυση των υπαινιγμών στο έργο του Austin

Ο Austin στην πρώτη διάλεξή του στο *How to Do Things With Words* ασκεί κριτική σε αυτό που ονομάζει «περιγραφική πλάνη», στην άποψη δηλαδή ότι η μόνη φιλοσοφικά ενδιαφέρουσα λειτουργία της γλώσσας είναι να «περιγράφει» κάποια κατάσταση πραγμάτων ή να «δηλώνει κάποιο γεγονός» (Austin, 2003: 20). Διαπιστώνει ότι «αρκετές παραδοσιακές φιλοσοφικές [αμηχανίες]¹ έχουν προκύψει από ένα λάθος –το λάθος του να εκλαμβάνουμε ως ευθείες δηλώσεις γεγονότος (statements of fact) εκφορές που είτε είναι ανόητες (με ενδιαφέροντες μη γραμματικούς τρόπους) είτε αποσκοπούν σε κάτι τελείως διαφορετικό» (Austin, 2003: 22). Σε αυτό το «διαφορετικό» συμπεριλαμβάνονται οι επιτελεστικές εκφορές αλλά και οι λεγόμενες «παρασιτικές χρήσεις» της γλώσσας, τις οποίες και θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να επισημάνουμε την εξής διάκριση. Τόσο οι «διαπιστωτικές», όσο και οι «επιτελεστικές» εκφορές εμπίπτουν στη διάσταση της κυριολεκτικής χρήσης της γλώσσας. Οι λέξεις χρησιμοποιούνται κυριολεκτικά, τα νοήματα που μεταφέρονται είναι ξεκάθαρα, οι προθέσεις των ομιλητών εύκολα αναγνωρίσιμες. Επομένως η επικοινωνία που διεξάγεται μέσω τέτοιων εκφορών είναι *φανερή*.

Αντίθετα, οι «παρασιτικές χρήσεις της γλώσσας» είναι περισσότερο σύνθετες. Περιλαμβάνουν από μια μεριά μη κυριολεκτικές χρήσεις, όπως υπονοούμενα, υπαινιγμούς, μεταφορές, αστεϊσμούς κ.λπ., ενώ από την άλλη, χρήσεις της γλώσσας σε ειδικές περιστάσεις, όπως είναι οι θεατρικές παραστάσεις.

Στην πρώτη περίπτωση οι εκφορές μεταφέρουν κρυφά νοήματα και προωθούν συγκαλυμμένους στόχους. Οι προθέσεις των ομιλητών δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμες από τα ακροατήρια, τα οποία πρέπει να γνωρίζουν ουσιώδη στοιχεία του γενικότερου πλαισίου της εκφοράς για να καταφέρουν να συνάγουν το ακριβές νόημα. Με άλλα λόγια η επικοινωνία είναι *μη φανερή*.

¹ Σε όσα σημεία κρίνεται απαραίτητο (και είναι δυνατό) θα διορθώνεται η ελληνική μετάφραση του *How to Do Things With Words* (Austin J.L. (2003). *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, μτφρ. Αλ. Μπίστης, επιμ. Χ. Χρόνης. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας). Οι αλλαγές θα επισημαίνονται με αγκύλες.

Στην ηθοποιία όμως δεν τίθεται ζήτημα κρυφών νοημάτων. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι υπάρχει *προσποίηση*. Για το αυτό λόγο ο Austin θεωρεί ότι οι εκφορές που εμφανίζονται σε τέτοιες περιστάσεις δε χρησιμοποιούνται «σοβαρά», αλλά ότι είναι «άκυρες» (Austin, 2003: 42).

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε λεπτομερέστερα τι εννοεί ο Austin με τον όρο «παρασιτικές χρήσεις της γλώσσας».

2.1. Οι «παρασιτικές χρήσεις» της γλώσσας

Ο Austin αναφέρεται συχνά στις «ειδικές περιστάσεις» της εκφοράς, περιστάσεις κατά τις οποίες «η γλώσσα χρησιμοποιείται με ειδικούς τρόπους – όχι σοβαρά, αλλά με τρόπους *παρασιτικούς* σε σχέση με την κανονική χρήση της – τρόπους που εμπίπτουν στη θεωρία των *παραφθορών* (etiolations) της γλώσσας» (Austin, 2003: 42). Τέτοιες περιστάσεις παρουσιάζονται στην ηθοποιία, τη λογοτεχνία, την ποίηση, τους μονολόγους, τις απαγγελίες, τα παραθέματα (Austin, 2003: 42, 113). Οι περιστάσεις αυτές χαρακτηρίζονται ως «μη κανονικές» και για το λόγο αυτό ο Austin επιλέγει συνειδητά να τις *αποκλείσει* από τη μελέτη του, ώστε να ασχοληθεί αρχικά με τις επιτελεστικές εκφορές, όπως αυτές εκφέρονται σε «συνηθισμένες περιστάσεις» (Austin, 2003: 42, 43).

Ο αρχικός αυτός αποκλεισμός των «μη κανονικών» χρήσεων έχει σκοπό να περιορίσει τις περιπτώσεις των εκφορών που μελετώνται, ούτως ώστε να διευκολυνθεί η έρευνα. Πράγματι σε ολόκληρη την έκταση του έργου εκφράζεται η απαίτηση οι λέξεις να λέγονται «σοβαρά» και να «εκλαμβάνονται σοβαρά». Η κυριολεξία και η σοβαρότητα εμφανίζονται ως σημαντικές προϋποθέσεις για την ανάλυση των εκφορών.

Επιπλέον ο Austin κάνει κάποιες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Επισημαίνει, κατ' αρχήν, ότι η «περιγραφική πλάνη» δε λαμβάνει υπόψη το ρόλο που παίζουν οι περιστάσεις της εκφοράς, καθώς και την εξάρτηση που έχουν οι λέξεις από το γενικότερο πλαίσιο της εκφοράς (Austin, 2003: 122). Μία δεύτερη σημαντική παρατήρηση είναι ότι όλα τα είδη των εκφορών (όχι μόνο οι επιτελεστικές), σε «μη κανονικές» περιστάσεις, όπως αυτές που ήδη αναφέραμε, υπόκεινται σε έναν ειδικό τύπο *ασθένειας*, που τις καθιστά κατά έναν ιδιαίτερο τρόπο «άκυρες» ή «κούφιας» (Austin, 2003: 42). Η παρατήρηση αυτή έχει σημαντικές συνέπειες καθώς εξυπηρετεί βασικούς στόχους του Austin. Οδηγεί στην κατάρρευση της διάκρισης διαπιστωτικού

–επιτελεστικού, καθώς αποδεικνύει ότι όλα τα είδη των εκφορών προσβάλλονται από την ίδια ασθένεια. Εισάγει μια «νέα διάσταση κριτικής» για τις εκφορές, το ότι δηλαδή καθίστανται «άκυρες», λόγω των περιστάσεων εκφοράς τους. Παράλληλα, αποτελεί μία παράμετρο που λαμβάνει υπόψη ολόκληρη την ομιλιακή κατάσταση, καθώς αποδεικνύει την πολύ μεγάλη επίδραση που μπορεί να έχουν οι περιστάσεις.

Σε άλλο σημείο, ο Austin επισημαίνει ότι το «πώς χρησιμοποιούμε τη γλώσσα» δεν αναφέρεται μόνο στις ελλεκτικές και απολεκτικές πράξεις (Austin, 2003: 126), αλλά αφορά επίσης τις «παρασιτικές χρήσεις» της γλώσσας, όπως «υπονοούμενα (και άλλες μη κυριολεκτικές χρήσεις της γλώσσας), αστεϊσμούς (και άλλες μη σοβαρές χρήσεις της γλώσσας) και βλασφημίες ή κομπασμούς (που είναι εκφραστικές χρήσεις της γλώσσας)» (Austin, 2003: 145).

Παρατηρούμε ότι ο Austin, παρά το γεγονός ότι δηλώνει ρητά ότι αποκλείει τις μη κυριολεκτικές χρήσεις της γλώσσας από την ανάλυσή του, επανέρχεται με κάθε ευκαιρία σε αυτό το ζήτημα. Μοιάζει σαν να θέλει να υπενθυμίσει στο ακροατήριό του ότι η ιδέα ότι ο λόγος είναι σαφώς διαχωρισμένος σε κυριολεκτικές και μη κυριολεκτικές χρήσεις, σε αμιγώς διαπιστωτικές και αμιγώς επιτελεστικές εκφορές είναι μια υπεραπλούστευση, που θα πρέπει με κάθε κόστος να αποφεύγουμε.

Γενικότερα κάθε διαχωρισμός του λόγου, που προκύπτει από ανάλυση ακραίων περιπτώσεων οδηγεί σε απλουστεύσεις. Ο Austin (2003: 73, 172) υποστηρίζει ότι θα πρέπει να εξετάζουμε τη γλώσσα όπως αυτή παρουσιάζεται σε πραγματικές συνθήκες εκφοράς, εντάσσοντας τις εκφορές στην ολική ομιλιακή κατάσταση, στο γενικότερο πλαίσιο από το οποίο αυτές εξαρτώνται και καθορίζονται.

Στη συνέχεια της μελέτης μου θα εξετάσω μία ειδική περίπτωση «παρασιτικής» χρήσης της γλώσσας, τους υπαινιγμούς, όπως παρουσιάζονται στο έργο του Austin. Η ανάλυση των υπαινιγμών θα διευκολύνει τη σύγκριση με τη συνομιλιακή υπονόηση του Grice.

2.2. Υπαινιγμοί και υπονοούμενα

Ο Austin χρησιμοποιεί την έννοια του υπαινιγμού με δύο τρόπους. Από τη μία μεριά αποδίδοντάς του μια σημασία ανάμεσα στις «τυπικές λογικές έννοιες της επαγωγής και της συνεπαγωγής που χρησιμοποιεί η τυπική σημασιολογία και στο ευρύτερο, κοινό νόημα της επαγωγής» (Lyons, 1999: 300), ενώ από την άλλη τον χρησιμοποιεί με την καθημερινή έννοια που είναι πολύ κοντά στην έννοια του υπονοούμενου.

Η πιο «λογική» έννοια του υπαινιγμού εφαρμόζεται τόσο σε διαπιστωτικές, όσο και σε επιτελεστικές εκφορές, με σκοπό να υπονομεύσει τη διάκριση αυτή, αποδεικνύοντας ότι και τα δύο είδη εκφορών υπόκεινται στο είδος δυσλειτουργίας που ονομάζει *ανειλικρίνεια*.

Συγκεκριμένα, στην περίπτωση των επιτελεστικών εκφορών παρατηρεί ότι λέγοντας «υπόσχομαι» υπαινίσσομαι ότι πράγματι έχω την πρόθεση να τηρήσω το λόγο μου και πιστεύω ότι μπορώ να το κάνω, ενώ σε περίπτωση που δεν έχω τέτοια πρόθεση η εκφορά είναι ανειλικρινής. Με άλλα λόγια η ευστοχία μιας δεδομένης επιτελεστικής εκφοράς υπαινίσσεται την αλήθεια συγκεκριμένων δηλώσεων (Austin, 2003: 66).

Κατ' αντίστοιχο τρόπο, εκφέροντας τη διαπιστωτική εκφορά «η γάτα είναι πάνω στο χαλάκι», υπαινίσσομαι ότι πιστεύω πως είναι εκεί. Αν δεν το πιστεύω υπάρχει ένα είδος ανειλικρίνειας στη δήλωσή μου (Austin, 2003: 69, 160). Πράγματι, τα παραδείγματα αυτά όχι μόνο υπονομεύουν τη διάκριση διαπιστωτικού – επιτελεστικού, αλλά εισάγουν και μια νέα διάσταση κριτικής για τις διαπιστωτικές εκφορές, διαφορετική από την απλή αντιστοιχία της εκφοράς με τα γεγονότα.

Όσον αφορά την πιο «καθημερινή» έννοια του υπαινιγμού και του υπονοούμενου, ο Austin θεωρεί ότι δεν αποτελούν ελλεκτικές πράξεις.

Επιπλέον, υπάρχουν ίσως κάποια πράγματα που «κάνουμε», και που με κάποιον τρόπο σχετίζονται με το να λέμε κάτι, τα οποία, τουλάχιστον διαισθητικά, δε φαίνεται να εμπίπτουν ακριβώς σε κάποια από αυτές τις πρόχειρα προσδιορισμένες κατηγορίες, ή αλλιώς μοιάζουν να εμπίπτουν ασαφώς σε περισσότερες από μία. [...] Για παράδειγμα, το να *υπονοούμε*, όπως όταν υπονοούμε κάτι διατυπώνοντας ή με το να διατυπώσουμε μια εκφορά, φαίνεται να [εμπλέκει] κάποια σύμβαση, όπως και η [ελλεκτική] πράξη. Όμως, δεν μπορούμε να πούμε «Υπονοώ...», και μοιάζει αυτό να υπαινίσσεται ένα έξυπνο αποτέλεσμα μάλλον παρά μια απλή πράξη (Austin 2003:126-127).

Ο υπαινιγμός δεν αποτελεί ελλεκτική πράξη, διότι η ελλεκτική πράξη είναι *συμβατική*, με την έννοια ότι μπορεί να γίνει ρητή μέσω της επιτελεστικής διατύπωσης (Austin, 2003: 125), ενώ δεν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τα «υπονοώ ότι» ή «υπαινίσσομαι ότι» ως ρητά επιτελεστικά (Austin, 2003: 109).

Αν όμως οι υπαινιγμοί δεν ανταποκρίνονται στο κριτήριο της συμβατικότητας του Austin, είναι δύσκολο να καταλάβουμε, με ποια έννοια είναι *συμβατικοί*. Σίγουρα δεν είναι όλοι οι υπαινιγμοί συμβατικοί, αλλά σαφέστατα υπάρχουν συμβατικοποιημένα υπονοούμενα².

Ο Austin αναφέρεται και σε άλλα σημεία στο ζήτημα της συμβατικότητας των υπαινιγμών. Παρατηρεί ότι φαινόμενα όπως η εκδήλωση, η φανέρωση, ο υπαινιγμός ή το υπονοούμενο φαίνεται να εμπλέκουν συμβατικά μέσα, καθώς παρά το γεγονός ότι είναι θεμελιωδώς διαφορετικά, χρησιμοποιούν παρόμοιες λεκτικές κατασκευές ή περιφράσεις (Austin, 2003: 96). Αναφέρεται επίσης σε συνοδευτικά της εκφοράς όπως το κλείσιμο του ματιού (μη λεκτικό υπονοούμενο) ή άλλες μη λεκτικές τελετουργικές (άρα και συμβατικές) πράξεις, που παρά το γεγονός ότι εκφράζονται με μη λεκτικούς τρόπους, η σημασία τους είναι προφανής (Austin, 2003: 97).

Όσο πιο συμβατικά μέσα μετέρχεται ένας υπαινιγμός, τόσο πιο σαφές είναι το νόημά του (Bell, 1997: 39). Αντίστροφα όσο πιο σκοτεινή είναι η πρόθεση του ομιλητή, τόσο περισσότερο έχουμε ανάγκη από στοιχεία του περικειμένου για να καθορίσουμε το νόημα της εκφοράς. Τα στοιχεία αυτά μπορούν να θεωρηθούν ως ένα πλαίσιο συμβάσεων, στο οποίο έχουν πρόσβαση τόσο ο ομιλητής, όσο και το ακροατήριο (Bell, 1997: 40).

Γενικότερα πάντως οι υπαινιγμοί έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό τους ότι τα ακροατήρια δεν μπορούν να αναγνωρίσουν με σαφήνεια την πρόθεση του ομιλητή, παρά μόνο στην ιδανική περίπτωση να την *υποψιαστούν*. Από αυτό το στοιχείο ακριβώς εξαρτάται και η ευστοχία του υπαινιγμού (Bell, 1997: 45).

Ο Austin παρατηρεί επίσης ότι οι υπαινιγμοί, εξαιτίας της ασάφειας του νοήματός τους και της αβεβαιότητας της ορθής τους πρόσληψης, επιτρέπουν την αμφισημία και τις ανεπαρκείς διακρίσεις· παρουσιάζουν μια θετική ανεπάρκεια που τους επιτρέπει να ανταποκρίνονται στην περιπλοκότητα της επικοινωνίας (Austin, 2003: 97). Ένα σημαντικό πλεονέκτημα της ασάφειας των υπαινιγμών είναι ότι οι ομιλητές μπορούν να αρνηθούν το υπονοούμενο, εμμένοντας στο προφανές νόημα, ενώ οι ακροατές μπορούν και να παραβλέψουν τα μη φανερά νοήματα (Bell, 1997: 39).

² Ο Grice διαχωρίζει την υπονόηση σε συμβατική και μη συμβατική ή συνομιλιακή. Η συμβατική υπονόηση είναι ανεξάρτητη από τις περιστάσεις της εκφοράς και διακρίνεται από τη συνομιλιακή υπονόηση, καθώς η τελευταία διαθέτει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (Grice, 1975: 158, 166, 167).

Οι υπαινιγμοί δεν είναι, όπως είδαμε ελλεκτικές πράξεις, φαίνεται όμως ότι είναι πολύ κοντά στις απολεκτικές πράξεις του Austin. «Συχνά, ίσως και συνήθως, το να λέγεται κάτι προκαλεί συγκεκριμένες επακόλουθες επιδράσεις στα αισθήματα, τις σκέψεις ή τις πράξεις του ακροατηρίου, ή του ομιλητή ή άλλων προσώπων· και αυτό μπορεί να γίνει με σχέδιο, πρόθεση ή σκοπό να προκληθούν αυτά» (Austin, 2003: 133).

Οι υπαινιγμοί έχουν πράγματι ως αποτέλεσμα τα επηρεάζουν τα αισθήματα, τις σκέψεις ή τις πράξεις του ακροατηρίου ή του στόχου του υπαινιγμού³ και σαφέστατα καθοδηγούνται από την πρόθεση να ασκήσουν επίδραση. Αξίζει να σημειωθεί μάλιστα, ότι οι υπαινιγμοί παρουσιάζουν ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον αποτέλεσμα· προκαλούν ανέκκλητες αλλαγές στο σύστημα πεποιθήσεων των ακροατών, καθώς επιβάλλονται με πλάγιο τρόπο στις συνειδήσεις (Bell, 1997: 36). Γι' αυτό και αποτελούν πειστική στρατηγική πειθούς τόσο στην πολιτική επικοινωνία, όσο και στη διαφήμιση.

Όσον αφορά τις συνθήκες ευστοχίας ενός υπαινιγμού, ειδικά στην περίπτωση υπαινιγμού με αρνητική χροιά, δεν ενδιαφέρει τόσο αν ήταν δίκαιος ή άδικος, αν ήταν αληθές ή ψευδές αυτό που κάποιος υπαινίχθηκε. Η ισχύς του υπαινιγμού εξαρτάται από το αν ήταν καίριο ή σκόπιμο να διατυπωθεί στις συγκεκριμένες περιστάσεις, με το συγκεκριμένο ακροατήριο, για δεδομένους σκοπούς και με συγκεκριμένες προθέσεις (βλ. Austin, 2003: 164-169). Το ενδιαφέρον αποτέλεσμα του υπαινιγμού που αναφέραμε, επιτυγχάνεται ανεξάρτητα από την αλήθεια των υπονοούμενων ισχυρισμών. Η ευστοχία του υπαινιγμού εξαρτάται θεμελιωδώς από το αν ειπώθηκε την κατάλληλη στιγμή, με τον κατάλληλο τρόπο. Παρατηρούμε λοιπόν, πόσο ευρεία εφαρμογή μπορεί να έχει αυτή η νέα διάσταση κριτικής που πρότεινε ο Austin με το έργο του.

³ Οι υπαινιγμοί έχουν ως στόχο να «πλήξουν» κάποια άτομα. Μπορεί όμως να μην απευθύνονται πάντα στο στόχο, αλλά σε τρίτα άτομα, τα ακροατήρια, που αποτελούν τους αποδέκτες των υπαινιγμών. Πολύ συχνά, όπως στο πεδίο της πολιτικής, σκοπός των υπαινιγμών είναι να επηρεάσουν αυτά τα ακροατήρια, εις βάρος των πολιτικών αντιπάλων (για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την κατανομή των ρόλων στους υπαινιγμούς βλ. Bell, 1997: 53).

3. Σύγκριση Austin και Grice

Αφού αναλύσαμε τους υπαινιγμούς βασιζόμενοι στο έργο του Austin, θα εξετάσουμε τη συνομιλιακή υπονόηση που πρότεινε ο Grice στο έργο του *Logic and Conversation* και θα σχολιάσουμε τις αντιστοιχίες ανάμεσα στις δύο θεωρητικές προσεγγίσεις.

Ο Grice στα Προλεγόμενά του τονίζει την ανάγκη συγκρότησης μιας θεωρίας που θα διακρίνει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες μια εκφορά είναι ακατάλληλη επειδή είναι ψευδής από τις περιπτώσεις που είναι ακατάλληλη για άλλου είδους λόγους (Grice, 1989: 4). Παρατηρούμε λοιπόν ότι απασχολεί ιδιαίτερα το Grice η αναγκαιότητα μιας διαφορετικού τύπου κριτικής για τη γλώσσα, πέρα από τη διάσταση αλήθειας –ψεύδους.

Ο Grice διαχωρίζει τη θέση του από τη μέχρι τότε παράδοση των αναλυτικών φιλοσόφων, εντοπίζοντας αδυναμίες στις εισηγήσεις τους, επειδή δε λαμβάνουν υπόψη ότι η καταλληλότητα μιας εκφοράς εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις περιστάσεις (Grice, 1989: 17).

Ανάμεσα και σε άλλους φιλοσόφους, ασκεί κριτική στον Austin και το Searle, με το σκεπτικό ότι οι λεκτικές πράξεις δεν εξηγούνται αποκλειστικά βάσει της συμβατικότητάς τους ή των συνθηκών ευστοχίας τους. Η ανικανότητά τους να εκπληρώσουν τις συνθήκες ευστοχίας μπορεί να εξαρτάται από άλλα χαρακτηριστικά και από ορισμένες γενικές αρχές που διέπουν την επικοινωνία και την έλλογη συμπεριφορά γενικότερα (Grice, 1989: 20).

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τις γενικές αυτές αρχές που διέπουν τις συνομιλιακές ανταλλαγές, όπως προτάθηκαν από το Grice, και θα επιχειρήσουμε να τις συγκρίνω με τη θεωρία των λεκτικών πράξεων του Austin.

3.1. Γενικές αρχές της συνομιλίας και συνομιλιακή υπονόηση

Ο Grice παρατηρεί ότι οι συνομιλιακές ανταλλαγές είναι συνεργατικές προσπάθειες, στις οποίες οι συμμετέχοντες αναγνωρίζουν κοινούς στόχους ή τουλάχιστον κάποια αμοιβαία αποδεκτή κατεύθυνση (Grice, 1975: 158). Μέσα στο πλαίσιο αυτό εισάγει την Αρχή της Συνεργασίας, μια γενική αρχή που οι συμμετέχοντες αναμένονται να τηρούν: «Η συμβολή σου στη συνομιλία να είναι η αναμενόμενη, όπως επιβάλλεται στο εκάστοτε στάδιο της συνομιλίας, σύμφωνα με τον αποδεκτό σκοπό ή την κατεύθυνση της συνομιλιακής ανταλλαγής στην οποία συμμετέχεις» (Grice, 1975: 158).

Εκτός από τη γενική αυτή αρχή ο Grice εντοπίζει τέσσερις επιμέρους κατηγορίες συνομιλιακών αιτημάτων, που αφορούν την Ποσότητα, την Ποιότητα, τη Συνάφεια και τον Τρόπο. Κάθε συνομιλιακή ανταλλαγή μπορεί να αναλυθεί σε σχέση με το κατά πόσο ικανοποιεί τα αιτήματα αυτά. Οι δυνατότητες που έχουμε είναι πέντε.

1. Η πιο απλή περίπτωση συναλλαγής, όπου τα συνομιλιακά αιτήματα τηρούνται. Τα νοήματα είναι ξεκάθαρα, οι προθέσεις των ομιλητών προφανείς, ενώ δεν υπάρχει συνομιλιακή υπονόηση. Με όρους Austin θα λέγαμε ότι οι εκφορές χρησιμοποιούνται «σοβαρά», κυριολεκτικά, σε «κανονικές περιστάσεις» εκφοράς. Παρατηρούμε δηλαδή ότι όταν ο Austin περιορίζεται (για τις ανάγκες της έρευνάς του) στη «σοβαρή» χρήση της γλώσσας, φαίνεται να προϋποθέτει, χωρίς βέβαια να δηλώνει ρητά, την τήρηση τέτοιων γενικών αρχών της συνομιλίας, που οι φυσικοί ομιλητές μιας γλώσσας αναμένουν (και ελπίζουν) να τηρούνται.

Ο Austin δίνει μεγαλύτερη σημασία στη σαφήνεια και την ειλικρίνεια που συνδέονται άμεσα με την τήρηση των συνομιλιακών αιτημάτων του *τρόπου* (να είσαι σαφής και να αποφεύγεις τις αμφισημίες) και της *ποιότητας* (μη λες αυτό που θεωρείς ψευδές ή αυτό για το οποίο δεν έχεις επαρκή τεκμηρίωση) αντίστοιχα.

Επισημαίνει ότι τα ρητά επιτελεστικά «αποκλείουν την αμφισημία και κρατούν την εκτέλεση της πράξης σχετικά αμετάβλητη», σε αντιδιαστολή με τις πιο «πρωτογενείς εκφορές» που «επιτρέπουν την αμφισημία και τις ανεπαρκείς διακρίσεις», ενώ παράλληλα η ορθή τους πρόσληψη από το ακροατήριο είναι αβέβαιη (Austin, 2003: 97). Επιπλέον ο Austin είχε αντιληφθεί πολύ καλά ότι η ασάφεια αυτή συνδέεται στενά με τη διατύπωση υπαινιγμών (Austin, 2003: 97), πλησιάζοντας έτσι την ιδέα του Grice ότι η παραβίαση των αιτημάτων οδηγεί σε συνομιλιακή υπονόηση (Grice, 1975: 161).

Πολύ σημαντικό στη θεωρία των λεκτικών πράξεων είναι το αίτημα της *ποιότητας* (μη λες αυτό που θεωρείς ψευδές ή αυτό για το οποίο δεν έχεις επαρκή τεκμηρίωση), που σχετίζεται άμεσα με την ανειλικρίνεια. Η ανειλικρίνεια, όπως είδαμε, είναι ένα βασικό είδος δυσλειτουργίας που πλήττει όλα τα είδη των εκφορών και σχετίζεται με τις προθέσεις των ομιλητών, τις σκέψεις τους και τα συναισθήματά τους (Austin, 2003: 61, 62). Ο Grice παρατηρεί ότι το αίτημα της ποιότητας είναι βασικότερο, καθώς όλα τα άλλα μπαίνουν σε λειτουργία, με την προϋπόθεση ότι το αίτημα της ποιότητας τηρείται (Grice, 1975: 159). Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι όταν μιλάει κανείς λέει πάντα την αλήθεια, αλλά ότι οι συμμετέχοντες σε μια ομιλιακή

ανταλλαγή θεωρούν ότι όταν κάποιος λέει κάτι, έχει τουλάχιστον την πρόθεση να είναι ειλικρινής. Το ψέμα λειτουργεί ακριβώς στη βάση αυτής της αρχής.

2. Τα συνομιλιακά αιτήματα παραβιάζονται με μη επιδεικτικό τρόπο, ώστε η παραβίασή τους να γίνεται εν αγνοία του ακροατή (Grice, 1975: 161). Εδώ υπάγεται η περίπτωση της παραπλάνησης, που σύμφωνα με τον Austin (2003: 132) αποτελεί απολεκτική πράξη. (Στην περίπτωση αυτή θα κάναμε λόγο για «αθέμιτη» χρήση της γλώσσας).

3. Ο ομιλητής μπορεί να επιλέξει εσκεμμένα και επιδεικτικά να μην τηρήσει την αρχή της συνεργασίας και τα αιτήματα, κοινοποιώντας την πρόθεσή του να μη συνεργαστεί λέγοντας για παράδειγμα «ουδέν σχόλιο» (Grice, 1975: 161).

4. Ο ομιλητής μπορεί να αναγκαστεί να παραβιάσει κάποιο από τα αιτήματα, για χάρη κάποιου άλλου, σε περίπτωση που έρχονται σε αντίθεση (Grice, 1975: 161).

5. Ο ομιλητής μπορεί να παραβιάσει ένα αίτημα με φανερό τρόπο, ώστε ο ακροατής να είναι σε θέση να υποθέσει ότι το κάνει εσκεμμένα. Αυτή η περίπτωση *εκμετάλλευσης των αιτημάτων* ενδιαφέρει περισσότερο το Grice, καθώς μέσω αυτής αναδύεται η συνομιλιακή υπονόηση (Grice, 1975: 161).

Η συνομιλιακή υπονόηση προκύπτει από το γεγονός ότι παρότι κάποιο αίτημα παραβιάζεται στο επίπεδο αυτού που λέγεται, ο ακροατής είναι σε θέση να υποθέσει ότι το αίτημα αυτό, ή τουλάχιστον η Αρχή της Συνεργασίας, τηρούνται στο επίπεδο αυτού που υπονοείται (Grice, 1975: 162, 163).

Ένα γενικό μοτίβο συνομιλικής υπονόησης που επεξεργάζεται ο ακροατής είναι το εξής⁴:

⁴ Ένας ορισμός της έννοιας της υπονόησης που δίνει ο Grice είναι ο ακόλουθος. Δεν τον παραθέτουμε διότι είναι ιδιαίτερα περίπλοκος (και η μετάφραση τον καθίστα ακόμη περισσότερο δυσνόητο)

Κάποιος λέγοντας (ή ο οποίος λειτουργεί σα να λέει) *p* υπαινίχθηκε ότι *q*, *εφόσον* (1) προϋποτίθεται ότι τηρεί τα συνομιλιακά αιτήματα, ή τουλάχιστον την αρχή της συνεργασίας· (2) η παραδοχή ότι γνωρίζει, ή νομίζει, ότι το *q* απαιτείται ώστε να κάνει τη ρήση του ότι *p* σύμφωνη με αυτή την προϋπόθεση· και (3) ο ομιλητής πιστεύει (και προσδοκά ο ακροατής να πιστεύει ότι ο ομιλητής πιστεύει) ότι ο ακροατής έχει την ικανότητα να συμπεράνει μέσω συλλογισμού, ή να καταλάβει διαισθητικά ότι η παραδοχή που διατυπώνεται στο (2) είναι απαραίτητη (Grice, 1975: 161).

Είπε ότι p . Δεν υπάρχει λόγος να υποθέσω ότι δε συμμορφώνεται με τα συνομιλιακά αιτήματα ή τουλάχιστον με την αρχή της συνεργασίας. Δε θα έλεγε ότι p παρά μόνο αν σκεφτόταν ότι q . Γνωρίζει (και ξέρει ότι γνωρίζω ότι ξέρει) ότι μπορώ να καταλάβω πως είναι απαραίτητη η υπόθεση ότι πιστεύει ότι q . Δεν έκανε τίποτα για να με εμποδίσει να σκεφτώ ότι q . Αποσκοπεί στο να με κάνει να πιστέψω, ή τουλάχιστον είναι πρόθυμος να μου επιτρέψει να πιστέψω, ότι q . Και έτσι υπαινίχθηκε συνομιλιακά ότι q . (Grice, 1975: 162).

Ο Grice επισημαίνει ότι για να εντοπίσουμε τη συνομιλιακή υπονόηση θα πρέπει να μπορούμε να αντικαταστήσουμε τη διαίσθησή μας από μια σειρά συλλογισμών, όπως αυτός που προαναφέραμε. Αν αυτό δεν είναι δυνατό, τότε η υπονόηση είναι *συμβατική* (Grice, 1975: 161).

Η συνομιλιακή υπονόηση είναι διαφορετική από τον υπαινιγμό και το υπονοούμενο, όπως τα συναντήσαμε στον Austin. Η υπονόηση είναι ένα γενικό φαινόμενο που περιγράφει με αφηρημένο τρόπο το γλωσσολογικό μηχανισμό μέσω του οποίου η λεκτική συμπεριφορά, όχι μόνο το υπονοούμενο, μπορεί έμμεσα να επιτευχθεί. Το υπονοούμενο, αντίθετα, είναι η εκδήλωση της χρήσης της υπονόησης σε μια συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς. Με βάση αυτό το πλαίσιο οι κοινωνικές ιδιότητες του υπονοούμενου τείνουν να το διακρίνουν από την υπονόηση, που έχει λογικές ιδιότητες (Bell, 1997: 46).

Επιπλέον υφίσταται και μία ακόμη διάκριση ανάμεσα στο υπονοούμενο και την υπονόηση που αξίζει να αναφέρουμε. Ο Grice στην προσπάθειά του να προσφέρει κάποια κριτήρια που σηματοδοτούν την ύπαρξη συνομιλιακής υπονόησης, προτείνει κάποια χαρακτηριστικά.

Ένα από αυτά είναι η δυνατότητα ακύρωσης της συνομιλιακής υπονόησης είτε ρητά, με την προσθήκη μιας φράσης που δηλώνει ή υποδηλώνει ότι ο ομιλητής δεν συνεργάζεται, είτε μέσα στο περικείμενο (Grice, 1975: 166). Αντίθετα το υπονοούμενο δεν μπορεί να ακυρωθεί. Η προσπάθεια ακύρωσης ή άρνησης του υπονοούμενου το κάνει προφανέστερο⁵ (Bell, 1997: 46).

⁵ Παραθέτω ένα παράδειγμα από το άρθρο του Bell (1997: 46), σχετικά με ένα πολιτικό υπονοούμενο που διατυπώθηκε το 1992, κατά τη διάρκεια μιας ομιλίας σε εκδήλωση του αμερικανικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος:

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ορισμένα παραδείγματα συνομιλιακής υπονόησης που παραθέτει ο Grice, από τη σκοπιά της θεωρίας του Austin.

3.2. Ανάλυση παραδειγμάτων

Η συστατική επιστολή αποτελεί παράδειγμα παραβίασης του αιτήματος της ποσότητας (βλ. Grice, 1975: 163). Στο παράδειγμα αυτό ο Α γράφει μια βεβαίωση για ένα φοιτητή Χ, ο οποίος είναι υποψήφιος για μια θέση σε σχολή φιλοσοφίας. Η επιστολή λέει τα εξής: «Αγαπητέ Κύριε, ο κ. Χ κατέχει άριστα την αγγλική γλώσσα και η παρακολούθησή του στις διαλέξεις υπήρξε συστηματική. Υμέτερος, κλπ.».

Σύμφωνα με τη θεωρία του Austin η συστατική επιστολή έχει ελλεκτική ισχύ της κατηγορίας των ετυμηγορικών, καθώς συνίσταται στην «αναγγελία ενός πορίσματος, επίσημου [ή ανεπίσημου], το οποίο βασίζεται σε τεκμήρια ή λόγους που σχετίζονται με αξίες ή γεγονότα». Ως τέτοια «έχει προφανή συγγένεια με την αλήθεια και το ψεύδος, το βάσιμο και το αβάσιμο, το δίκαιο και το άδικο» (Austin, 2003: 177). Επιπλέον, ο Austin προσθέτει ότι η ανακοίνωση μιας εκτίμησης «μας δεσμεύει σε κάποια μελλοντική συμπεριφορά» (Austin, 2003: 178). Έτσι η βεβαίωση αυτή του Α τον δεσμεύει σε μια συγκεκριμένη ερμηνεία των γεγονότων, σε μια συγκεκριμένη αξιολόγηση. Ας δούμε όμως τι συμβαίνει στην περίπτωση της συνομιλιακής υπονόησης.

Ο Α δεν έχει αποφασίσει να μη συνεργαστεί, αλλιώς δε θα έγραφε καθόλου. Μπορεί να γράψει περισσότερα σχετικά με το Χ, αφού τον γνωρίζει. Επιπλέον ξέρει ότι απαιτούνται περισσότερες πληροφορίες. Θα πρέπει, συνεπώς, να επιθυμεί να συμπεριλάβει περισσότερες πληροφορίες, τις οποίες όμως διστάζει να γράψει. Η υπόθεση αυτή είναι βάσιμη μόνο με την προϋπόθεση ότι πιστεύει ότι ο Χ δεν είναι καλός στη φιλοσοφία (Grice, 1975: 163).

Ο Grice διαχωρίζει το συνολικό νόημα μιας εκφοράς σε δύο επίπεδα. α)στο επίπεδο αυτού που λέγεται και β)στο επίπεδο αυτού που υπονοείται (Grice, 1989: 41).

[τη δεκαετία του 1960] δε συμμετείχαν όλοι σε διαδηλώσεις, εγκατέλειπαν τις σπουδές τους, έπαιρναν ναρκωτικά, συμμετείχαν στη σεξουαλική επανάσταση ή έφευγαν στον Καναδά.

Τώρα αν προσθέσουμε δίπλα στο υπονοούμενο την ακύρωσή του «Δεν εννοώ βέβαια ότι κάποιος από το Δημοκρατικό Κόμμα έκανε τέτοια πράγματα», είναι σα να κάνουμε το υπονοούμενο ακόμη πιο σαφές.

Έτσι το δεύτερο αυτό επίπεδο ερμηνείας που προκύπτει στο συγκεκριμένο παράδειγμα φαίνεται να δίνει στον ομιλητή ένα είδος ελευθερίας. Μοιάζει να τον αποδεσμεύει από τα αποτελέσματα της εκτίμησής του, καθώς το υπονοούμενο δε συνάγεται από το συμβατικό νόημα των λέξεων που χρησιμοποίησε. Ο Α μπορεί να αρνηθεί το υπονοούμενο, εμμένοντας στο προφανές νόημα, ακριβώς επειδή το προφανές αυτό νόημα έχει μεγάλο βαθμό αληθοφάνειας.

Ο Α επιλέγει να εκμεταλλευτεί τη συνομιλιακή υπονόηση επειδή υπολογίζει, πρώτον, τους κινδύνους που μπορεί να επιφέρει η αμεσότητα μιας φανεράς έκθεσης των προθέσεών του και, δεύτερον, τα οφέλη από ένα επιτυχημένο υπονοούμενο. Στην προκειμένη περίπτωση το όφελος έγκειται στο ότι η αξιολογική κρίση που συνάγεται μέσω της υπονόησης έχει ένα μόνιμο σπλωτικό αποτέλεσμα στο στόχο του υπαινιγμού (Bell, 1997: 53).

Επιπλέον είναι πολύ ξεκάθαρο στην περίπτωση μας ότι ο Α αποσκοπεί σε ένα διαχωρισμό των ακροατηρίων. Στόχος του υπαινιγμού του είναι ο Χ. Αποδέκτες όμως είναι οι (κατά πάσα πιθανότητα) συνάδελφοι του Α, που θα κρίνουν κατά πόσο ο Χ αξίζει τη θέση. Σκοπός του Α είναι να επηρεάσει την τελική αξιολόγηση των αποδεκτών.

Βεβαίως, όπως επισημαίνει ο Austin, η αξιολόγηση αυτή του Α, ως ετυμηγορικό, «έχει προφανή συγγένεια με την αλήθεια και το ψεύδος, το βάσιμο και το αβάσιμο, το δίκαιο και το άδικο» (Austin, 2003: 177). Το στοιχείο αυτό είναι πολύ σημαντικό. Οι αποδέκτες για να προσλάβουν ορθά τον υπαινιγμό, θα πρέπει να θεωρήσουν ως προϋπόθεση ότι το συνομιλιακό αίτημα της *ποιότητας* τηρείται και ότι ο Α, ως έγκριτο μέλος της φιλοσοφικής κοινότητας δεν έχει λόγους να ψεύδεται, διότι τότε κανένα άλλο συνομιλιακό αίτημα δεν μπορεί να τεθεί σε εφαρμογή.

Παραδείγματα παραβίασης του συνομιλιακού αιτήματος της *ποιότητας* είναι η ειρωνεία και η μεταφορά (Grice, 1975: 163). Τέτοια σχήματα λόγου εμπίπτουν στις «παρασιτικές» χρήσεις της γλώσσας.

Η ειρωνεία σχετίζεται άμεσα με την έκφραση ενός συναισθήματος, μιας στάσης ή μιας αξιολόγησης και προκύπτει α) από την πρακτική να χρησιμοποιούμε μια πρόταση, που κανονικά θα σήμαινε ότι p , με σκοπό να εννοήσουμε ότι όχι- p ($\neg p$) και β) από τον ειρωνικό τόνο φωνής (Grice, 1989: 53). Ο ειρωνικός τόνος είναι είτε περιφρονητικός είτε σκωπτικός (Grice, 1989: 53). Η ειρωνεία είναι «παρασιτική» χρήση, παρότι δεν αναφέρεται ρητά από τον Austin, διότι σχετίζεται με την προσποίηση. Το να είναι κανείς ειρωνικός είναι, ανάμεσα σε άλλα πράγματα, να

υποκρίνεται, γι αυτό και δεν μπορούμε να πούμε «μιλώντας ειρωνικά...», διότι τότε καταστρέφουμε την επίδραση της ειρωνείας ως προσποίησης (Grice, 1989: 54).

Η μεταφορά είναι το αντίθετο της κυριολεκτικής χρήσης της γλώσσας και περιλαμβάνει την αποδοχή κατηγοριακού ψεύδους (Grice, 1975: 163). Επίσης πολλά άλλα σχήματα λόγου (όπως η υπερβολή και η μείωση) μετέρχονται προσποιητικούς μηχανισμούς.

4. Συγκερασμός της θεωρίας των λεκτικών πράξεων με τη θεωρία του Grice

Όπως είδαμε, η απλούστερη περίπτωση νοήματος είναι αυτή στην οποία τηρούνται όλα τα συνομιλιακά αιτήματα, ενώ ο ομιλητής εκφέροντας μια πρόταση εννοεί ακριβώς και κυριολεκτικά αυτό που λέει.

Ο Grice, για να περιγράψει πως παράγεται το νόημα του ομιλητή σε κάποια συγκεκριμένη περίπτωση, προσφέρει το εξής σχήμα:

Η πρόταση: «Ο ομιλητής εννοούσε κάτι εκφέροντας το x» είναι αληθής, για κάποιο ακροατήριο A, όταν ο Ομιλητής με την εκφώνηση του x είχε την πρόθεση:

- (1) το A να παράγει μια συγκεκριμένη απόκριση r
 - (2) το A να αναγνωρίσει ότι ο Ομιλητής έχει την πρόθεση (1)
 - (3) το A να ικανοποιήσει το (1), στη βάση της ικανοποίησης του (2)⁶
- (Grice, 1989: 93).

Το ζήτημα της κατανόησης του ακροατηρίου είναι πολύ βασικό και στη θεωρία του Austin, όπως βλέπουμε στο ακόλουθο παράθεμα:

Η [ελλεκτική] πράξη δεν θα έχει εκτελεστεί εύστοχα, επιτυχώς, παρά μόνο εάν κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα έχει επιτευχθεί.[...] Δεν μπορεί να

⁶ Το σχήμα αυτό είναι η πιο απλή περίπτωση ορισμού του περιστασιακού νοήματος του ομιλητή. Εδώ το χρησιμοποιούμε για λόγους διευκόλυνσης. Για πιο ακριβείς ορισμούς βλ. Grice, 1989: 86-116. Ο Grice επισημαίνει ότι η επέκταση του ορισμού μπορεί να ποικίλει από περίπτωση σε περίπτωση και εξαρτάται από τη φύση της προτιθέμενης απόκρισης, τις περιστάσεις, τη νοημοσύνη των ομιλητών και των ακροατηρίων κλπ (Grice, 1989: 99).

θεωρηθεί ότι έχω προειδοποιήσει ένα ακροατήριο, εκτός εάν αυτό ακούσει τι λέω και εκλάβει αυτό που λέω με μια συγκεκριμένη σημασία. Για να εκτελεστεί η [ελλεκτική] πράξη, πρέπει να επιτευχθεί κάποιο αποτέλεσμα πάνω στο ακροατήριο. [...] Γενικά, το αποτέλεσμα συνίσταται στο να κατορθώσει κάποιος την κατανόηση του νοήματος και της ισχύος του λεκτού. Συνεπώς, η εκτέλεση μιας [ελλεκτικής] πράξης προϋποθέτει την εξασφάλιση της *πρόσληψης* (security of uptake) (Austin 2003: 139-140).

Με άλλα λόγια, ο Austin υποστηρίζει ότι η ελλεκτική πράξη επιτυγχάνει όταν το ακροατήριο αντιλαμβάνεται την πρόθεση του ομιλητή να αποδώσει στο λεκτό (locution) μία συγκεκριμένη σημασία (ελλεκτική ισχύ).

Και στις δύο περιπτώσεις το νόημα μιας εκφοράς προκύπτει από την αναγνώριση από μέρους του ακροατηρίου της πρόθεσης του ομιλητή να επιτύχει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι η *ανακλαστικότητα* των προθέσεων εντοπίζεται τόσο στη θεωρία του Grice, όσο και στη θεωρία του Austin.

Ο Searle, από τη σκοπιά της θεωρίας των λεκτικών πράξεων, λαμβάνοντας όμως υπόψη τη προσέγγιση του Grice, επιχειρεί ένα συγκερασμό των δύο θεωριών και περιγράφει την παραγωγή νοήματος ως εξής:

Ο ομιλητής έχει την πρόθεση:

- (1) να παράγει ένα συγκεκριμένο ελλεκτικό αποτέλεσμα στον ακροατή,
- (2) να παράγει αυτό το αποτέλεσμα κάνοντας τον ακροατή να αναγνωρίσει την πρόθεση να το παράγει και
- (3) να κάνει τον ακροατή να αναγνωρίσει αυτή την πρόθεση, χάρη στη γνώση του ακροατή σχετικά με τους κανόνες που καθορίζουν την εκφορά της πρότασης (Searle, 1975: 168).

Όμως δεν είναι όλες οι περιπτώσεις νοήματος τόσο απλές. Στις χρήσεις που εξετάσαμε, όπως τα υπονοούμενα, τους υπαινιγμούς, την ειρωνεία και τη μεταφορά, υπάρχουν δύο επίπεδα ερμηνείας (αυτό που λέγεται, το εννοούμενο, και αυτό που υπονοείται, το υπονόημα). Στις περιπτώσεις αυτές μια πρόταση, που περιλαμβάνει μια ελλεκτική ισχύ ως δείκτη για ένα συγκεκριμένο είδος ελλεκτικής πράξης, μπορεί να εκφερθεί για να επιτελέσει, *επιπρόσθετα*, έναν άλλο τύπο ελλεκτικής πράξης (Searle, 1975: 168).

Επιπλέον, υπάρχει μία ακόμη κατηγορία εκφορών όπου η ελλεκτική ισχύς επιτελείται έμμεσα, μέσω της επιτέλεσης μιας άλλης (Searle, 1975: 168). Στην περίπτωση αυτή η μία ελλεκτική ισχύς ακυρώνεται, για χάρη της άλλης. Οι εκφορές αυτές ονομάζονται *έμμεσες λεκτικές πράξεις* και αποτελούν μια ειδική κατηγορία λεκτικών πράξεων, τις οποίες εξέτασε ο φιλόσοφος J.R. Searle.

Η ανάλυση των έμμεσων λεκτικών πράξεων μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα, καθώς περιλαμβάνει τόσο τη θεωρία των λεκτικών πράξεων, όσο και τις γενικές αρχές της συνομιλίας του Grice. Αποδεικνύεται με αυτόν τον τρόπο ότι οι δύο προσεγγίσεις μπορούν να εφαρμοστούν συμπληρωματικά, προσφέροντας η μία στην άλλη ενδιαφέρουσες νέες οπτικές και συμβάλλοντας στην ολοκληρωμένη θεώρηση του φαινομένου της ανθρώπινης επικοινωνίας.

4.1. Έμμεσες λεκτικές πράξεις

Ένα παράδειγμα έμμεσης λεκτικής πράξης είναι η εκφορά «*Μπορείς να μου περάσεις το αλάτι;*», όταν διατυπώνεται από το X απευθυνόμενος στον Y, κατά τη διάρκεια ενός δείπνου.

Το ερώτημα, επομένως, που τίθεται είναι «πώς είναι δυνατό ο ακροατής να καταλάβει την έμμεση λεκτική πράξη, όταν η πρόταση που ακούει και αντιλαμβάνεται σημαίνει κάτι άλλο» (Searle, 1975: 168). Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, πώς ξέρει ο Y ότι ο X του ζητά να περάσει το αλάτι, διατυπώνοντας μια παράκληση και όχι μια ερώτηση σχετικά με την ικανότητά του να περάσει το αλάτι;

Στις έμμεσες λεκτικές πράξεις, ο ομιλητής δεν εννοεί μόνο αυτό που λέει, αλλά κάτι περισσότερο επίσης. Αυτό που προστίθεται δεν είναι κάποιο επιπλέον ή διαφορετικό προτασιακό νόημα, αλλά κάποιο επιπρόσθετο νόημα του ομιλητή⁷ (Searle, 1975: 174).

Ο Searle (1975: 169) υποστηρίζει ότι για την κατανόηση των έμμεσων λεκτικών πράξεων απαιτούνται: η θεωρία των λεκτικών πράξεων, ορισμένες γενικές αρχές της συνεργατικής συνομιλίας, πληροφορίες του γενικότερου πλαισίου, που είναι αμοιβαία διαθέσιμες σε ομιλητή και ακροατή, καθώς και η ικανότητα του ακροατή να εξάγει συμπεράσματα.

⁷ Για το λόγο αυτό είναι χρήσιμη η ανάλυση του Grice σχετικά με το νόημα του ομιλητή σε συγκεκριμένες περιστάσεις (βλ. Grice, 1989: 86-116).

Στο παράδειγμά μας, ο Υ ακολουθεί τον παρακάτω συλλογισμό, ώστε να εκλάβει το νόημα της εκφοράς:

Βήμα 1. ο Χ μου έκανε μια ερώτηση σχετικά με τη ικανότητά μου να του περάσω το αλάτι (γεγονότα σχετικά με τη συνομιλία).

Βήμα 2. Υποθέτω ότι ο Χ συνεργάζεται στη συνομιλία και ότι συνεπώς η εκφορά του έχει κάποιο στόχο ή σημασία (αρχές της συνομιλιακής συνεργασίας).

Βήμα 3. το συνομιλιακό πλαίσιο δεν είναι τέτοιο ώστε να δικαιολογεί θεωρητικό ενδιαφέρον σχετικά με ικανότητά μου να περάσω το αλάτι (γεγονότα σχετικά με τη συνομιλία).

Βήμα 4. Επιπλέον, πιθανότατα ήδη γνωρίζει ότι η απάντηση στην ερώτηση είναι ναι (γεγονότα σχετικά με τη συνομιλία). (Αυτό το βήμα διευκολύνει τη μετάβαση στο βήμα 5, αλλά δεν είναι σημαντικό).

Βήμα 5. Συνεπώς, η εκφορά του δεν πρέπει είναι μια απλή ερώτηση. Πιθανότατα έχει κάποιο απώτερο ελλεκτικό στόχο (εξαγωγή συμπεράσματος από 1, 2, 3 και 4). Ποιος μπορεί να είναι αυτός ο στόχος;

Βήμα 6. Μια προπαρασκευαστική συνθήκη για οποιαδήποτε ελλεκτική πράξη που αφορά εντολή, είναι η ικανότητα του ακροατή να επιτελεί την αναγκαία για τη συνθήκη του προτασιακού περιεχομένου πράξη (θεωρία των λεκτικών πράξεων).

Βήμα 7. Συνεπώς, ο Χ μου έκανε μια ερώτηση, η καταφατική απάντηση της οποίας συνεπάγεται ότι ικανοποιείται η προπαρασκευαστική συνθήκη της παράκλησης να περάσω το αλάτι (εξαγωγή συμπεράσματος από 1 και 6).

Βήμα 8. Βρισκόμαστε σε δείπνο και οι άνθρωποι συνηθίζουν να χρησιμοποιούν αλάτι στο δείπνο. Το περνούν ο ένας στον άλλο και προσπαθούν να κάνουν άλλους να τους το περάσουν κ.ο.κ. (γεγονότα σχετικά με το γενικότερο πλαίσιο).

Βήμα 9. Ο Χ έχει συνεπώς υπαινιχθεί την ικανοποίηση της προπαρασκευαστικής συνθήκης για μια παράκληση, στην οποία είναι πολύ πιθανό να θέλει να υπακούσω (εξαγωγή συμπεράσματος από 1, 7 και 8).

Βήμα 10. Συνεπώς, αφού δεν υπάρχει κάποιος άλλος αληθοφανής ελλεκτικός στόχος, πιθανότατα διατυπώνει την παράκληση να του περάσω το αλάτι (εξαγωγή συμπεράσματος από 7 και 8).

Οι έμμεσες λεκτικές πράξεις, όπως αντιλαμβανόμαστε, χρησιμοποιούνται κυρίως για λόγους ευγένειας, καθώς η χρήση της προστακτικής και των ρητών επιτελεστικών δεν είναι κατάλληλη για τις συνηθισμένες απαιτήσεις της συνομιλιακής ευγένειας⁸ (Searle, 1975: 171).

Επιπλέον, σημαντικό στοιχείο στις έμμεσες λεκτικές πράξεις είναι η συμβατικότητα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, στα πλαίσια του προηγούμενου παραδείγματος, ότι ο ακροατής αντιλαμβάνεται την εκφορά ως παράκληση εξαιτίας της σύμβασης που υπάρχει. Η άποψη αυτή έρχεται σε συμφωνία με τον Austin, που θεωρεί ότι οι ελλεκτικές πράξεις είναι συμβατικές. Αναφέρει επίσης ότι οι ελλεκτικές πράξεις είναι κατά σύμβαση επιδεκτικές σε κάποια απόκριση ή επακολουθία (Austin 2003: 140). Στο παράδειγμά μας, η παράκληση έχει ως συμβατική απόκριση το ναι ή το όχι.

Όμως η σύμβαση δεν αρκεί για να εξηγήσει όλες τις περιπτώσεις εκφορών. Συχνά το νόημα προκύπτει μέσω της συνομιλιακής υπονόησης. Η θεωρία των λεκτικών πράξεων και οι αρχές της συνομιλίας παρέχουν, πράγματι, ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο οι έμμεσες λεκτικές πράξεις μπορούν να γίνουν κατανοητές. Όμως μέσα σε αυτό το πλαίσιο συγκεκριμένες εκφορές τείνουν να καθιερωθούν ως συμβατικές μορφές έμμεσων λεκτικών πράξεων. Παρότι διατηρούν τα κυριολεκτικά τους νοήματα, αποκτούν συμβατικές χρήσεις, όπως π.χ. είναι οι ευγενικές μορφές παράκλησης. Επομένως πρέπει να επισημάνουμε ότι η συμβατικότητα της χρήσης δε συνεπάγεται συμβατικότητα νοήματος (Searle, 1975: 177).

Στη μελέτη αυτή επιχειρήσαμε να καταδείξουμε κάποιους συσχετισμούς ανάμεσα στη θεωρία των λεκτικών πράξεων του Austin και την ανάλυση της συνομιλίας που προτείνει ο Grice.

⁸ Αντίθετα, τα υπονοούμενα χρησιμοποιούνται επειδή ο ομιλητής θέλει να αποφύγει τους κινδύνους που εμπεριέχει η φανερή έκθεση των προθέσεών του. Επιπλέον τα υπονοούμενα με αρνητική χροιά δε χρησιμοποιούνται για λόγους ευγένειας, αλλά με σκοπό την προσβολή (Bell, 1997: 43).

Εξετάσαμε το φαινόμενο του υπαινιγμού, σε σχέση με την έννοια της υπονόησης, ενώ παράλληλα αναφερθήκαμε στους τρόπους παραγωγής νοήματος, που προτείνει η κάθε προσέγγιση.

Τέλος, στην ανάλυση των έμμεσων λεκτικών πράξεων είδαμε ότι, οι δύο θεωρίες μπορούν να συνδυαστούν προσφέροντας μια περισσότερο πλήρη θεώρηση του περίπλοκου φαινομένου της ανθρώπινης επικοινωνίας.

Βιβλιογραφία

- Austin J.L. (1995). «Επιτελεστικές Εκφορές», μτφρ. Σ. Πετρουνάκος. *Δευκαλίων* 13/2-3: 215-230
[“Performative Utterances”. Στο J. O. Urmson και J. Warnok (εκδ.), J.L. Austin: Philosophical Papers. Oxford: Oxford University Press, 1970, 233-252].
- Austin J.L. (2003). *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, μτφρ. Αλ. Μπίστης, επιμ. Χ. Χρόνης. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας [How to do Things With Words. Oxford: Oxford University Press, 1962, 1975].
- Bell D.M. (1997). “Innuendo”. *Journal of Pragmatics*. 27: 35-59.
- Dascal M. (1994). “Speech act theory and Gricean pragmatics: Some differences of detail that make a difference”. Στο S. L. Tsohatzidis (επιμ.), *Foundation of Speech Act Theory*. London & New York: Routledge, 323-334.
- Grice P. (1975). “Logic and Conversation”. Στο A. P. Martinich (επιμ.). *The philosophy of language*. Oxford: Oxford University Press, 156-167.
- Grice P. (1989). *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Lyons J. (1999). *Γλωσσολογική σημασιολογία*, μετφ.Γ. Ανδρουλάκης, επιμ. Γ. Καρανάσιος [1^η έκδ.: 1996]. Αθήνα: Πατάκης. [*Linguistic Semantics*. Cambridge University Press, 1995]
- Searle J.R. (1975). “Indirect Speech Acts”. Στο A. P. Martinich (επιμ.). *The philosophy of language*. Oxford: Oxford University Press, 168-182.
- Searle J.R. (1977). «Τι είναι ένα ομιλιακό ενέργημα;», μετφρ. Π. Χριστοδουλίδης. *Δευκαλίων* 17: 73-91 [“What is a Speech Act”. Στο *The philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press, 1971. 39-53].
- Warnok G.J.(1989). *J. L. Austin*, London & New York: Routledge.

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

- Steedman M. (2001). Speech Acts and Goal Directed Dialogue. Προσβάσιμο: http://www.ling.upenn.edu/courses/Fall_2001/ling001/dialogue.html (ημερομηνία επίσκεψης: 3/5/2005).
- Giardiva S. (2004). Speech Act Theory. Προσβάσιμο: <http://www.objectivismonline.net> (ημερομηνία επίσκεψης: 3/5/2005).
- Robinson D. (1997). Speech Acts. Προσβάσιμο: http://www.press.jhu.edu/books/hopkins_guide_to_literary_theory/speech_acts.html (ημερομηνία επίσκεψης: 3/5/2005).